

FÂRÂBÎ'NİN SİYASET FELSEFESİNDE YÖNETİM İLKELERİ

Bayram Ali ÇETİNKAYA*

Yaşadığımız çağın şehirleri, kaos, karmaşa ve kargaşanın girdabında boğulmakla karşı karşıyadır. Şehir ve şehre yönelik her şey, geçirdiği travma halinin bir sonucu olarak, insanlarda negatif unsurları hatırlatmaktadır. Bunun için bünyesinde yaşayanları mutluluk ve huzurun doruk noktasına ulaştıran erdemli şehirlerin ve onları en mükemmel şekilde yöneten erdemli başkanların, erdemli ve faziletli toplumları oluşturmaları için varlık alanına çıkmaları bir gereklilik ve zorunluluktur.

"Medîne" kelimesi Arapça'da, *yerleşmek, şehir kurmak kale inşası yapılan her yüksek yer*¹ gibi anlamlarda karşılık bulmaktadır.

Kur'ânda medîne ifadesi, devletten ziyade, coğrafi bütünlüğü tanımlayan "şehir" anlamında kullanılmaktadır: "*Şehir (Medîne) halkı sevinerek yanına geldi*" (Hicr, 67); "*Derken şehrin (medîne) öbür ucundan bir adam koşarak geldi.*" (Yasin, 20)² Ancak medîne kelimesi, devletin karşılığı olarak da yazılı metinlerde yer almaktadır.

Bu kapsamda Fârâbî'nin erdemli şehir projesi, siyaset felsefesi açısından kayda değer bir modeli içinde barındırmaktadır.

I. FÂRÂBÎ'NİN SİYASET FELSEFESİ

Erdemli şehir/İdeal şehir sözlerinin orijinali olan *el-medînetü'l-fâzıla*³'nin isim mu-

* Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, III. baskı, Beyrut 1994, XIII, 402; Rağîb İsfahanî, *Müfredât-ı Elfâzı'l-Kur'ân*, tah: S.A. Davudî, Beyrut 1996, 763; Firuzabâdî, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1305, IV, 760-761.

² Bayraktar Bayraklı, *Fârâbî'de Devlet Felsefesi*, İstanbul 2000, 35. Kur'ân'da "el-medîne" (şehir) ifadesi on dört yerde (A'râf, 123, Tevbe, 101, 120, Yusuf, 30, Hicr, 67, Kehf, 19, 82, Neml, 48, Kasas, 15, 17, 20, Ahzap, 60, Yasin, 20, Münafikun, 8); el-medâin" (şehirler) ise üç yerde (A'râf, 111, Şuarâ, 36, 53) geçmektedir.

³ "*el-Medînetü'l-Fâzıla, Fârâbî'nin En Mükemmel Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri* adlı çok ünlü eserinin çevirisidir. Arapçası, *Mabâdi Arâ Ahl al-Madîna al-Fâzıla* adını taşıyan bu eseri dilimize biraz farklı biçimlerde "*En Mükemmel Toplumun (veya Erdemli Toplumun veya İdeal Toplumun) Yurttaşlarının Görüşlerinin Ana Özellikleri*" olarak da çevirmek mümkündür. Nitekim bu eseri İngilizce'ye çeviren R. Walzer'in onun İngilizce çevirisine yukarıda ilk zikrettiğimiz başlığın İngilizcesi olan *Principles of views of the Citizens of the Best State* adını vermesine karşılık 1949 yılında Kahire'de Fransızca bir çevirisini yayınlamış olan R.P.Jaussen, Youssef Karam ve J. Chala onun *Idées des Habitants de la Cite Vertueuse*, yani *Erdemli Şehrin Yurttaşlarının Görüşleri* olarak kullanılan "madîna" (şehir, site) kelimesinin Platon ve Aristoteles tarafından anlaşıldığı anlamda Yunanca "polis" kelimesinin karşılığı olmadığı, onu "rejim, devlet, hükümet, yönetim" olarak anlamak gerektiğini, aynı şekilde yine burada kullanılan "fâzıla" kelimesinin de "erdemli" kelimesinden anlaşılan şeyden hayli farklı olarak "mükemmellik, en üst derecede olma" fikrini içerdiğini, bundan dolayı bu kelimeyi "en mükemmel, ideal" olarak karşılamak gerektiğini söylemektedir. O halde ibarenin ruhunu uygun olarak bu eserin adını *İdeal Devlet (veya Yönetim)in Yurttaşların Görüşlerinin Ana Özellikleri* olarak karşılamamız en doğru olacaktır." Bkz. Ahmet Arslan, "Çevirenin Takdimi-Fârâbî Hakkında", *İdeal Devlet (el-Medînetü'l-Fâzıla)* içinde, II. baskı, Ankara 1997, 22-23 (naklen; Badawi, "Histoire de la Philosophie en Islam II", 557-558); ayrıca bkz. Erwin I. J. Rosenthal, "The Place Of Politics In The Philosophy of Al-Farabi", *Islamic Culture*, v. XXIX, No. 3, July 1955, 160-161.

cidi Fârâbî⁴, *şehir* (*medîne*) kelimesini belli bir gaye ile bir şehirde toplanmış olan kimselerin meydana getirdiği “topluluk” olarak tanımlamaktadır.⁵

A. Medenî Siyaset

Fârâbî, özellikle İslâm siyaset felsefesi alanında belli bir çizginin, “*medenî siyaset*” diye adlandırılmasına uygun olan geleneğin ilk ve en önemli düşünürüdür.⁶

Fârâbî’nin erdemli şehrinin yönetim felsefesini ele almadan önce, onun düşüncesinde/ilimler tasnifinde, amelî felsefe ve alt disiplini siyaset ilminin mahiyeti üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bu kapsamda şu sorulara cevap aramak gereklidir: Amelî/pratik felsefe nedir? Amelî felsefenin konusu nedir? Siyaset ilmi nedir? Siyaset ilmi hangi mevzuları ele alır? Siyaset ilmi ve yönetici, siyaset ilmi ve şehir arasında ne tür bir münasebet bulunmaktadır?

Amelî felsefe, Fârâbî’ye göre, eylemlerin hangi şarta ve amaca yönelik olarak gerçekleşmesini sağlayan koşulların sebeplerini bildirir. Eğer bu şeyin ilmi, kesin bir bilgi olursa, felsefenin amelî (pratik) bölümü, erdemli dinde geçerli olan, tespit edilmiş eylemlerin delillerini verir. Felsefenin nazarî (teorik) bölümü ise, dindeki nazarî alanın delillerini içerir. Şu halde erdemli dini oluşturan sultanlık mesleği de felsefenin alanı içerisine dahil olmaktadır.⁷

Siyaset ilmi; Fârâbî düşüncesinde, şehir, ümmet, erdem, meslek ve sanat gibi kavramların beraber anıldığı bir disiplindir. Bununla birlikte siyaset ilmi, önerdiği tekliflerle çift âlemin imarını ve erdemini elde edilmesini sağlar. Nihayetinde bu ilim, en yüksek mutluluğun kazanılmasının yöntem ve yol işaretlerini, taliplilerine sunar:

“(Siyâset ilmi), şehirlerde ve ümmetlerde kullanıldıklarında yerleşim yerlerini imar eden ve halkını da bu hayatta iyiliklere, ahiret hayatında ise en yüksek mutluluğa ulaştıran melekeleri, ahlâkı, davranışları ayırt eder ve onları böyle olmadan (melekelerden, ahlâktan ve davranışlardan) ayırır. (Bu ilim) en yüksek mutluluğa ulaştıran eylemlerin, davranışların, ahlâkın ve irâdî melekelerin tek başlarına erdem, tek başlarına iyi ve gerçekte güzel olduklarını; bunların dışında kalan eylemlerin ve melekelerin ise (gerçekte) öyle olmadıkları halde güzel, erdem, iyi sanılan şeyler olduklarını; oysa gerçekte onların kötü olduklarını açıklar.”⁸

(Siyâset ilmi) şehirde veya şehirlerde, ümmetten veya ümmetlerde ortaklaşa uygulanmak üzere gerçekleştirilen iş bölümünün ancak şehirde ve ümmetten bu melekeleri ve eylemleri yerleştiren ve kaybolmamak ve yok olmamak üzere bunları korumaya

⁴ *el-Medînetü'l-Fâzıla*'nın Fârâbî'in son eserlerinden olduğu düşünülmektedir. Bkz. Aydın Sayılı, “Fârâbî ve Tefekkür Tarihindeki Yeri”, *Bellekten*, c.XV, sayı: 57, Ocak 1951, 24.

⁵ Ahmet Ateş, “Notlar”, *İhsâu'l-Ulûm (İlimlerin Sayımı)* içinde, III. baskı, İstanbul 1990, (5 nolu not), 141.

⁶ Ahmet Arslan, “Çevirenin Takdimi-Fârâbî Hakkında”, *İdeal Devlet (el-Medînetü'l-Fâzıla)* içinde, II. baskı, Ankara 1997, 29. Ayrıca bkz. Muhsin Mahdi, “Science, Philosophy, And Religion in AlFarabi's Enumeration of the Sciences”, *The Cultural Context of Medieval Learning*, ed. J. E. Murdoch, E. D. Sylla, Dârdrecht-Holland 1975, 131-137.

⁷ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, çev: Fatih Toktaş, *Divan*, sayı: 12, 2000/1, 261.

⁸ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 265.

çalışan yönetimle sağlanabileceğini açıklar. Söz konusu davranışlar ile melekeleri yerleştiren ve onları koruyan yönetimin, ancak bu yerleştirme ve korumayı sağlayan eylemlerin kendilerinden kaynaklandığı meslek, sanat, beceri (meleke) ve kuvvetle mümkün olduğunu açıklar.⁹

Felsefenin önemli bir alt disiplini olan siyaset ilmi, eylemleri, davranışları, iradî melekeleri, küllî şeyler düzeyinde ele aldığı diğer konuları araştırır ve onların izahlarını verir. Siyaset ilmi, cüz'î hususları tespitinde gerekli olan nasıl, hangisi, ne kadar sorularına verilebilecek açıklamaları tanımlamakla birlikte fiilen bir belirleme teşebbüsünde bulunmaz. Zira fiilen belirleme felsefenin konusu ve işi değildir. Ancak bu tür belirlemenin kendilerine göre yapıldığı hadiseler ve durumlar sonsuz ve sınırsızdır.¹⁰

Siyaset ilmi, Fârâbî tarafından, iki bölümde ele alınır:

a. Mutluluğu, hakikî mutluluk ve (gerçek mutluluk sanılan) sahte mutluluğun ne olduğunu tanımlar. Bu bölüm, şehirlerde ve ümmetlerde bulunan eylemlerin, davranışların, ahlâkın, huyların sayımını içerir ve bunlardan erdemli olanlarını erdemsiz olanlardan ayırır.

b. Erdemli eylem ve melekelerin yerleşmesini ve bunların şehir halkı içinde düzenlenmesini sağlayan eylemler ile onlara yerleştirilmiş şeylerin muhafazasını sağlayan eylemleri tanımlar.¹¹

Siyaset ilmi, erdemli olmayan başkanlık mesleklerinin sınıflarını ve kaç çeşit yönetimin bulunduğunu bildirir. Bununla birlikte bu ilim, yöneticilik mesleklerinden her birinin yaptığı icraatların izahlarına yer verir. Erdemli olmayan uygulamaların, davranış ve melekelerin erdemli şehirlerin marazlarından olduğuna; bu şekil kötü yöneticilerin eylemlerinin ve siyasetlerinin erdemli yöneticilik sanatının hastalıkları içerisinde olduğuna yer verir. Dolayısıyla erdemlin bulunmadığı şehirlerdeki uygulamalar, icraatlar ve melekeler, erdemli şehirlerin marazları ve zayıf yönleridir.¹²

Siyaset ilmi, erdemli yönetim ve erdemli şehirlerdeki faziletli eylemlerin reziletlere dönüşmesinin sebep ve sonuçlarını tespit etmeye çalışır. Bu ilim, olumsuz gidiş ve gelişmelerin sebep ve sonuçlarıyla yetinmeyerek, mevcut menfi halin rehabilite ve ıslahına yardımcı olur.¹³ Yani, tespit, teşhis ve tedavinin ana hatlarının belirlenmesini yapan siyaset ilmi, yönetim anlayış ve felsefesinin erdemsiz fiillerden arındırılmasının programını verir.

Siyaset ilmi, erdemli ilk başkanlık mesleğinin en ideal anlamda yapılmasını, ancak bu yönetim sanatının küllî kaidelerinin bilinmesi, nazarî felsefe ve taakkulle bağlantı kurulmasına bağlar. Taakkula gelince; şehirlerde, ümmetlerde, topluluklarda bu sanatın eylemlerinin uzun süre yinelenmesi neticesi tecrübeden elde edilen bir yetenektir. Bu vasıf, eylemlerin, davranışların ve melekelerin cemiyetten cemiyete, şehirden şehire, ümmetten ümmete, kısa ya da uzun bir süre tespit edilmesini sağlayan şartları en iyi

⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 266.

¹⁰ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 268-269.

¹¹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 268-269.

¹² Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 269.

¹³ Fârâbî *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 269.

şekilde sonuca ulaştırma gücüdür. Siyaset ilmi, bu yetinin ilk yöneticilik mesleğinin teşekkülünü gerçekleştiren bir yeti olduğunu ifade eder. Bu mesleğe tabi olan kanuna bağlı bir yönetim ise, tabi olarak felsefe onun için mutlak bir ihtiyaç değildir.

Siyaset ilmi, erdemli şehirler ve ümmetler arasında en ideal ve en erdemli olanının, asırlardır birbiri ardınca ilk başkanın taşıdığı özelliklere sahip olan yöneticilerin bulunduğu şehir ve ümmet olduğunu bildirir. Bununla birlikte bu ilim, ardı ardına gelen yöneticilerin benzer erdemleri taşıması için yapılması gerekenleri ve şehir yöneticilerinin çocukları arasında ilk başkanın vasıflarını sahip bir sultan olabileceği umulan birinde aranması gereken şartları belirler.¹⁴

Siyaset ilmi, Fârâbî felsefesinde, ay-altı âlemle sınırlı kalmayarak ay-üstü âlemle de bağlantı kurarak, metafiziksel bir boyut ve mertebeye ulaşır. Burada yönetici, yönetim ve yönetilenler arasındaki dikey ve yatay yükseliş ve düşüşler ontolojik bir hal içerisinde izah edilir. Ancak bu siyaset formundaki aktif ve özne olan yönetici, yani ilk başkandır/reistir. Her şeye rağmen, ilk başkanın, aşkın ve zorunlu Varlık'tan bağımsız olması da düşünülemez:

“(Siyâset ilmi) âlemdeki nesnelere, kısaca varlıkların derecelerini açıklar ve buna âlemin en aşağıda bulunan parçalarından başlar. Bu parçaların hiçbir şey üzerinde yönetimi söz konusu değildir; onlardan yönetmeyi sağlayacak eylemler değil, yalnızca yönetilmeyi sağlayacak eylemler çıkar. Buradan, bunları doğrudan yöneten şeylere yükselir ki bunlar, yönettiği şeylere en yakın olanlardır. (Siyâset ilmi) onların derecelerinin, yöneticiliğe nispetle, nasıl ve ne ölçüde olduğunu, henüz mükemmel bir yöneticilik olmadığını; sahip oldukları tabii yatkınlık ve yetilerin kendilerini kendi başlarına yönetmelerine yeterli olmadığını ve dolayısıyla başkalarını da yönetemeyeceklerini, aksine onları yöneten daha üst düzeyde yönetimlerin bulunması gerektiğini ortaya koyar. Buradan bunları yöneten en yakın şeylere yükselir. (Siyâset ilmi) yöneticilik açısından onların derecelerinin nasıl ve ne ölçüde bulunduğunu, henüz yetkin bir yöneticilik olmadığını; sahip olduğu tabii yatkınlık ve yetilerin kendilerini tek başlarına yönetmelerine yeterli olmadığını ve dolayısıyla başkalarını da yönetemeyeceklerini; tersine onları yöneten daha üst düzeyde yönetimlerin bulunması gerektiğini açıklar.”¹⁵

Siyaset ilmi, sınırlarını genişleterek yönetici ve mertebelerini, nasıl ve ne ölçüde bulunduğunu tespit eder.

“...Böylece aşağı derecedekilerden, yöneticiliği daha aşağıdakinden daha yetkin olan yukarı derecedekilere doğru sürekli yükselir; yetkinden daha yetkine ve nihayet varlıkların en yetkinine ulaşır. En yüksek dereceye, özünde en yetkin varlığa ve en yetkin yönetime doğru yükseldikçe varılan noktada bulunan varlıkların sayısının giderek azalması gerektiğini; orada bulunan varlıklardan her birinin özünde birliğin artıp, çokluğun azaldığını açıklar. Bununla beraber (siyâset ilmi) bir şeydeki çokluğu ve ondaki birliği de açıklar. Bu düzen yetkinliğe doğru hem sayıca hem de her yönden bir olan bir tek varlıktan başkasının bulunamayacağı bir derecede son buluncaya kadar, bir yönetim

¹⁴ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 269.

¹⁵ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 270.

derecesinden ondan daha yetkin bir yönetim (doğru) sürekli yükselir.¹⁶

Kendisinin üzerinde başka birinin yönetiminin bulunması mümkün olmayan başkan, kendi idaresi altında bulunanları yönetir. Ancak bu başkanın, bir başkası tarafından yönetilmesi imkan dahilinde değildir. Zira o kendisinden daha aşağıda olanlara başkanlık eder. Aynı zamanda siyaset ilmi, ilk başkanda hiçbir eksikliğin bulunmayacağını ve ondan daha yetkin bir yöneticinin olamayacağını; onun varlığından daha erdemli bir varlığın bulunmayacağını öğretir. Bu başkandan aşağıda olan her şeyde, mutlaka bir kusur ve noksanlığın bulunduğunu bildiren siyaset ilmi, aynı zamanda başkana en yakın mertebelerin onun aşağısındaki en mükemmel dereceler olduğunu ortaya koyar.¹⁷

Varlık mertebelerinden aşağıya doğru gidildikçe çokluk artar, yetkinlik zayıflar ve bunun sonucunda hizmetten başka amaç ve eylemleri olmayan son varlıklara ulaşılır.

“(Siyâset ilmi) varlıkta bu sonunculardan daha sonra gelen bir şey bulunmadığını; onların eylemlerinin asla yönetme eylemleri olamayacağını; kendisinden önce gelebilecek hiçbir şeyin bulunmadığı ilk varlığın (el-evvel) eyleminin asla hizmet etme eylemi olamayacağını; ilk başkanın altında derecelerde bulunan aracı varlıklardan (mutavassıtât) her birinin eylemlerinin, daha aşağıda bulunanlara göre yönetim eylemleri olup, bunlara ilk başkana hizmet edildiğini açıklar. Bundan başka (Siyâset ilmi) onların birbirleriyle uyumunu ve bağlantısını, onların ve eylemlerinin düzenini ve karşılıklı yardımlaşmalarını ve bunun sonucu olarak çoklukta bir tek şeymiş gibi olduklarını; (bunun da) söz konusu Bir’in yönetme gücünden kaynaklandığını; bu gücün ise her şeye derecesi nispetinde, bulunduğu varlık kademesinde sahip olduğu tabii ehliyetin gerektirdiği ölçüde, yönetme ve hizmet etme işlerinden veya her ikisini birden içeren işlerden tahsis ettiğini açıklar.”¹⁸

b. Siyâset İlmi ve şehir

Siyaset ilmi, şehirde yaşayanların eylemlerini yönetmeye talip değildir. Yalnız siyaset ilmi, hizmete uygun gruplara varıncaya kadar şehrin mertebelerini yukarıdan aşağıya doğru bir derecelendirmeye tabi tutar. Bu ilim orta derecelerde bulunan şehir gruplarının eylemlerinin, onların aşağısındaki yönetmeye ve üstte bulunanlara da hizmet etmeye elverişli eylemler olduğunu belirler. En üst yöneticiliğe yaklaşıldıkça, yetkinlik ve yetkinlik dereceleri bu konuma paralel olarak yükselişe geçer; siyaset ilmi, bu son aşamada sultanlık/hükümdarlık derecesine ulaşılacağını açıklar. Sultanlık, insana hizmete uygun bir meslek değildir; o sadece yönetmeye yönelik bir meslek ve melekedir.¹⁹

Nihayetinde siyaset ilmi, şehirdeki en alt hizmet mertebelerinden, en üst yönetim mertebelerine doğru bir süreci takip eder. Söz ve nitelik bakımından daha aşağı mertebeden daha yukarı mertebelerine doğru ilerleyen siyaset ilmi, sonunda hizmet konumunda olanlara değil de, yönetici olan şehrin ilk başkanına ulaşır:

Bu dereceden... yani ilk başkanı yöneten aklı bir varlığın (min rûhâniyyun) derece-

¹⁶ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 271.

¹⁷ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 271.

¹⁸ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 271.

¹⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 272.

sine ulaşır. Bu yönetici, güvenilir ruh (er-rûhu'l-emîn) olarak görülen ve şehrin ilk başkanına Allah'ın vahyi iletmesini sağlayan yöneticidir. (Siyâset ilmi) işte bu yöneticinin derecesini ve ruhânî derecelerinden hangisinde yer aldığını inceler.²⁰

II. SİYASET FELSEFESİNİN MİHRAKI OLAN ŞEHİR VE YÖNETİM İLKELERİ

Fârâbî, Yunan siyaset düşüncesindeki *site* ile *devleti* bir tutan anlayışı benimser. Hakikatte onun *milleti* (*ümme*), siyasî bakımdan farklı, fakat kültürel bakımdan benzer devletler topluluğunu anlatır.²¹

Fârâbî'nin yaşadığı çağda, siyaset filozoflarının “Medine” kavramını kullandığı görülmektedir. Bu ifade *site* kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Eski Yunan’da *site*, devlet yerine kullanılmaktadır. Günümüzde *politik* ve *polis* kelimeleri, “site ile alakalı” anlamlara gelmektedir.²²

Topluluk, filozofumuz için, *ya aşîret, ya şehir veya bölge, ya büyük bir ümme ya da birçok ümme*ler şeklindedir.²³ Şu halde “medîne” hem şehir devleti, hem de herhangi bir tür örgütlenmiş toplum, etkili bir şekilde yönetilen ve politik olarak bağımsız olan herhangi bir topluluktur.²⁴ *Medîne*, en küçük siyasî bir bütün olarak; yani ister geniş, ister küçük (devlet) manasında da kullanılabilir.²⁵

Şehir (Medîne) ve millet (ümme) olguları kendisine önemli ve kapsamlı alanlar açan Fârâbî için, aynı amaç ve aynı mutluluğa sahip farklı yerlerde ve coğrafyalarda, birbirinden farklı erdemli şehir ve erdemli ümmetin/milletin bulunması imkan dahilindedir:

“...İyi bilinen şeyler her millet ve her şehir halkı için, onlarca en iyi bilinen misallerle temsil edilirler. Ancak en iyi bilinen şeyler, çoğu zaman, millettan millete göre az veya çok değişirler. Bundan dolayı bu şeyler her millet için başka bir millet için kullanılan misallerden başka misallerle ifade edilirler. Bundan ötürü de hepsi amaç olarak bir ve aynı mutluluğa sahip olan, aynı amaç peşinde koşan, bununla birlikte dinleri birbirinden farklı olan birçok erdemli millet ve erdemli şehrin var olması mümkündür.”²⁶

A. Erdemli Şehir Anlayışı

Fârâbî'nin medîne'si, “faziletli devletin kaynağı” olarak gösterdiği “demokratik topluluk”, Hz. Muhammed'in (s) kurduğu “faziletli devlet'in temelini ve zeminini oluşturan “Medîne” şehrini anlatmaktadır.²⁷

²⁰ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 272.

²¹ Harun Han Şirvani, *İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare*, çev: Kemal Kuşçu, Ankara trz., 93 (1 nolu dipnot), 95 (3 nolu dipnot).

²² Şirvani, *İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare*, 95 (3 nolu dipnot).

²³ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 258.

²⁴ Ahmet Arslan, “Açıklama ve Yorumlar”, Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)* içinde, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 243.

²⁵ Şirvani, *İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare*, 96 (3 nolu dipnot).

²⁶ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 121.

²⁷ Fahrettin Olguner, *Fârâbî*, III. baskı, İstanbul 1999, 129.

Şehir, kadim düşünürler için, insanları barındıran meskeni ve meskenlerin barındırdığı insanların bulunduğu coğrafyayı akla getirir.²⁸ Ümmet/millet ise, Fârâbî'ye göre, şehir devletinden daha büyük bir birimdir.²⁹

Fârâbî'nin ifade ettiği toplumların listesi, şehir-devletleriyle kayıtlı değildir. Bunun yanında "millet devlet"lerinin ve dünyanın meskun olan tüm bölgelerinin dahil olduğu bir devletin varlığı söz konusudur. Bu devlet, dönemin Roma İmparatorluğu veya Sasanî İmparatorluğu gibi küresel bir güç olan büyük bir imparatorluğa benzer.³⁰

Şimdi İslâm düşüncesinin en önemli siyaset filozofunun mutluluğun elde edildiği/kazanıldığı "erdemli şehri"nin tasvirine geçebiliriz:

Kötülüklerin ortadan kalkmasıyla, şehirler, iyiliklerin merkezi haline gelerek mutluluk denen dünya ve ahiretin en güzel halleri yaşanır. Erdemli/fâzıl şehrin yöneticisi, böyle matlup bir ortamı ve düzeni sağlamakla vazifesini yerine getirmiş olur. "*Başkan, mutluluğun kazanılmasında şu ya da bu biçimde yardımcı ve yararlı olanları korumalı ve artırmalı; zararlı olanları yararlı duruma getirmeye çalışmalı, bu mümkün olmazsa, onları ortadan kaldırmalı ya da azaltmalıdır. Erdemli şehir halkının her birinin, varlıklarının yüksek ilkelerini, onların mertebelerini, mutluluğu, erdemli şehrin birinci derecede yönetimi ve bu yönetimin mertebelerini bilmesi gerekir. Daha sonra, mutluluğun elde edilmesini sağlayan belirli fiilleri de bilmesi gerekir. Bu fiillerin yalnızca bilinmesiyle yetinilmemeli, onlar yerine getirilmeli ve şehir halkı, onların yapılması doğrultusunda yönetilmelidir.*"³¹

Yaratılış olarak her insan, neslini sürdürmek ve en mükemmeli elde etmek için bir çok şeye muhtaç halde halkedilmiştir. Zira insan bunu tek başına sağlayamaz, dolayısıyla birbiriyle yardımlaşan başka insanlara ihtiyacı vardır. "*İnsanların büyük sayıda varlığa gelmesinin ve bazıları mükemmel, bazıları eksik, kusurlu olan insanî toplumlar kurarak dünyanın oturulabilir kısmında (ma'mura) bir araya gelmelerinin nedeni budur.*"³²

İnsanların, şehirlerde bir araya gelmesi, âlemin bütününde cisimlerin bir araya gelmelerine benzer. Âlemdeki bir ilkededen, nasıl bütün ilkeler çıkıyorsa ve bunlar belirli bir varlık düzenini meydana getiriyorsa, benzer şekilde toplum ve şehrin içindeki her şeyde, bir ilk önder, sonra onu takip eden önderler, bu önderlere itaat eden şehirli ve bu şehirliyi takip eden diğer şehirli vardır.³³

Tek bir millet veya tek bir şehir için, ortak olan en faydalı ve en güzel şeyi keşfeden fikrî erdem, siyasî fikrî erdemdir. Fikrî erdem bu türü, birçok millet veya bir milletin tamamı veya şehrin tamamı için ortak olan ve ancak uzun yıllar içinde değişen şeylerin keşfi ile ilgili olursa, daha çok kanun koyma gücüne benzer. Kısa süreler içinde değişen şeylerin keşfini gerçekleştiren fikrî erdem ise, bütün milletleri veya belli bir milleti

²⁸ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, neşr: D. M. Dunlop, çev: Hanifi Özcan, İzmir 1987, 36.

²⁹ Arslan, "Açıklama ve Yorumlar", 243-244.

³⁰ Arslan, "Açıklama ve Yorumlar", 242-243.

³¹ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, çev: M. Aydın, A. Şener, R. Ayas, İstanbul 1980, 49-50.

³² Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbu Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, tah: A. Nasrî Nâdir, VI. baskı, Beyrut 1991, 117; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 99-100.

³³ Fârâbî, *Tahsilü's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, çev: Ahmet Arslan, Ankara 1999, 65-66.

eyahut belli bir şehri etkileyen olaylara bağlı olarak ve bu olayları göz önünde bulundurarak zaman ve özel/bireysel tedbirleri almayla ilgili kuvvettir. Bu kuvvet önce ifade edilen kuvvete bağlıdır. Bir şehrin halkı içinde belli bir grupla ilgili erdemli bir amacın gerçekleştirilmesinde en faydalı olan şeyi keşfetmeyi sağlayan kuvvete gelince, o, her iri söz konusu grupla ilgili birçok fikrî erdemden oluşur. Örneğin ev idaresi ile ilgili ikrî erdem veya askerî fikrî erdem.³⁴ Erdemli şehir de bu siyasî fikrî erdemden bir üründür.

1. Erdemli Şehir ve Türleri

Erdemli toplumlar, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Büyük toplum, yerkürenin oturulabilir (ma'mur) tüm bölgelerinde bütün milletlerin bir arada bulunmasıyla; orta toplum, dünyanın bir tek bir milletin bir araya gelmesiyle; küçük toplum herhangi bir milletin yerleştiği bölgede tek bir şehir halkının bir araya gelmesiyle oluşur. Bu üçü, yetkin toplulukları oluşturur. Nitekim, şehir (medine), yetkinlik sıralamasından ilkinin temsil eder.

Köy, mahalle, sokak ve ev (en küçük birlik) kusurlu/eksik bir toplumu meydana getirir. Mahalle ve köy şehir için vardır. Köy, şehirle hizmet ilişkisi içindedir. Mahalle ise, şehrin bir parçası olarak benzer hizmet ilişkisini sürdürür. Sokak mahallenin, ev ise sokağın bir parçasıdır. "*Şehir, bir milletin yaşadığı toprakların bir parçası; millet ise üzerinde yaşanan dünyanın bütün toplumların bir parçasıdır.*"³⁵

Eksik/kusurlu topluluklar içerisinde en yetkin olanı ev topluluğudur. Ev, bir sokakta oturanların bir parçasını temsil eder. Köylerdeki ve mahallelerdeki toplulukların her ikisi de şehrin varlığında önemli paylara sahiptir. Ki bu iki topluluk, şehrin var olması içindir. Yalnız aralarında bir farklılık söz konusudur. Mahalleler şehrin bölümleridir. Dolayısıyla şehrin alanı içerisinde varlıklarını sürdürürler. Köylere gelince, onlar ancak şehre hizmet ederler. Medenî (siyasî) topluluk, ulusun bir parçasıdır. Ulus da çeşitli şehirlere dağılır.³⁶

2. Mutluluğa Ulaştıran Şehir

En üstün iyilik ve mükemmellik, ilk olarak ancak şehirde elde edilir. Şehirden daha küçük bir toplulukta mutluluğa ulaşamaz. İyilikler, nasıl ki, seçme ve irade ile gerçekleşiyorsa, kötülükler de aynı şekilde gerçekleşir. Dolayısıyla mutluluk her şehirde elde edilmez. "*O halde insanları kendileriyle hakikî anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçlayan bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir (el-medînetü'l-fâzıla); insanları mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum, erdemli, mükemmel bir toplumdur. Bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım eden bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir. Aynı şekilde erdemli, mükemmel evrensel devlet de ancak içinde bulundurduğu bütün*

³⁴ Fârâbî, *Tahsîlü's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, 71.

³⁵ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 117-118; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 100; Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, 36.

³⁶ Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, 36.

milletlerin mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar."³⁷

3. Erdemli Şehir ve Canlı Organizma

Erdemli ve mükemmel şehir, bütün azâları canlı varlığın hayatını sürdürmek ve onu bu durumda devam ettirmek için birbiriyle düzen içinde yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzer. Vücutun organları birbirinden farklı ve işlevleri birbirinden üstündür. Beden için yönetici organ kalp ve ona yakın organlar vardır. Bunların dışında derece bakımından ikinci sıradaki organlar bulunur ki, bunlar da birinci sıradaki organların amaçlarına uygun fiillerde bulunurlar. Diğer organlar da kendilerinin derece bakımından üst organların amaçlarına uygun hareket ederler. Böylece, sadece başkalarına hizmet eden, başkasını yönetmeyen organlara kadar gidilir. Bedenin azâları arasındaki sistem, şehir için geçerlidir. Şehirde âmir olan bir insan ve bu insana yakın olan başka insanlar vardır. Bu insanlardan her biri, kendileriyle âmirinin amacına uygun olarak fiilde buldukları bir kabiliyet ve melekeye sahiptir.³⁸

4. Erdemli Şehir ve Toplumsal Sınıflar

Erdemli şehir beş bölümden oluşur: En erdemli olanlar, mütercimler, ölçüm işleriyle uğraşanlar, mücahitler ve zenginler.

En erdemli olanlar; hakîmler (hukemâ/filozoflar), amelî hikmet erbabı ve büyük meseleler hakkında fikir sahipleridir. Daha sonra gelen din temsilcileri ve mütercimler; hatipler, edipler, şairler, müzisyenler ve kâtiplerden meydana gelir. Ölçüm işleriyle uğraşanlar; muhasebeciler, mühendisler, doktorlar ve müneccimlerdir. Mücahitler; ordu, bekçiler ve bunların sınıfından sayılan diğer kişilerdir. Zenginler; çiftçiler, çobanlar, tüccarlar ve şehirde servet kazanan diğer kişilerdir.³⁹

Şehrin kısımları ve kısımlarının dereceleri, sevgi bağıyla birbiriyle birleştirilir ve birbirlerine bağlanır. Onlar, adaletle kontrol edilir ve muhafaza edilir.⁴⁰ Bundan dolayı adalet, erdemli şehrin temeli ve esasıdır.

5. Erdemli Şehir ve Meslek/Sanatlar

Erdemli şehirde, her insan hangi sosyal statüde olursa olsun, tekbir sanat ve işle uğraşmalıdır. Aksi takdirde o kimseye izin verilmez. Bu kural şu gerekçelerden dolayı konmuştur:

"a. Her insan, her zaman, her iş ve sanat için elverişli değildir. Daha doğrusu, bir insan, bazen, diğer bir işten ziyade belirli bir iş için, diğer bir insandan daha elverişli olur.

b. Bir iş veya bir sanatla uğraşan her insan, kendisini ona vakfedip, çocukluğundan itibaren, başka herhangi bir şeye değil, sadece ona yöneldiğinde, onu daha mükemmel, daha tam(yetkin) olarak yapar ve o işte daha ehliyetli, daha becerikli hale gelir.

³⁷ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 118; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 100-101.

³⁸ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 118-119; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 101.

³⁹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 50.

⁴⁰ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 52.

veyahut belli bir şehri etkileyen olaylara bağlı olarak ve bu olayları göz önünde bulundurarak zaman ve özel/bireysel tedbirleri almayla ilgili kuvvettir. Bu kuvvet önce ifade edilen kuvvete bağlıdır. Bir şehrin halkı içinde belli bir grupla ilgili erdemli bir amacın gerçekleştirilmesinde en faydalı olan şeyi keşfetmeyi sağlayan kuvvete gelince, o, her biri söz konusu grupla ilgili birçok fikrî erdemden oluşur. Örneğin ev idaresi ile ilgili fikrî erdem veya askerî fikrî erdem.³⁴ Erdemli şehir de bu siyasî fikrî erdemden bir ürünüdür.

1. Erdemli Şehir ve Türleri

Erdemli toplumlar, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Büyük toplum, yerkürenin oturulabilir (ma'mur) tüm bölgelerinde bütün milletlerin bir arada bulunmasıyla; orta toplum, dünyanın bir tek bir milletin bir araya gelmesiyle; küçük toplum herhangi bir milletin yerleştiği bölgede tek bir şehir halkının bir araya gelmesiyle oluşur. Bu üçü, yetkin toplulukları oluşturur. Nitekim, şehir (medine), yetkinlik sıralamasından ilkinin temsil eder.

Köy, mahalle, sokak ve ev (en küçük birlik) kusurlu/eksik bir toplumu meydana getirir. Mahalle ve köy şehir için vardır. Köy, şehirle hizmet ilişkisi içindedir. Mahalle ise, şehrin bir parçası olarak benzer hizmet ilişkisini sürdürür. Sokak mahallenin, ev ise sokağın bir parçasıdır. "*Şehir, bir milletin yaşadığı toprakların bir parçası; millet ise üzerinde yaşanan dünyanın bütün toplumların bir parçasıdır.*"³⁵

Eksik/kusurlu topluluklar içerisinde en yetkin olanı ev topluluğudur. Ev, bir sokakta oturanların bir parçasını temsil eder. Köylerdeki ve mahallelerdeki toplulukların her ikisi de şehrin varlığında önemli paylara sahiptir. Ki bu iki topluluk, şehrin var olması içindir. Yalnız aralarında bir farklılık söz konusudur. Mahalleler şehrin bölümleridir. Dolayısıyla şehrin alanı içerisinde varlıklarını sürdürürler. Köylere gelince, onlar ancak şehre hizmet ederler. Medenî (siyasî) topluluk, ulusun bir parçasıdır. Ulus da çeşitli şehirlere dağılır.³⁶

2. Mutluluğa Ulaştıran Şehir

En üstün iyilik ve mükemmellik, ilk olarak ancak şehirde elde edilir. Şehirden daha küçük bir toplulukta mutluluğa ulaşamaz. İyilikler, nasıl ki, seçme ve irade ile gerçekleşiyorsa, kötülükler de aynı şekilde gerçekleşir. Dolayısıyla mutluluk her şehirde elde edilmez. "*O halde insanları kendileriyle hakikî anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçlayan bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir (el-medînetü'l-fâzıla); insanları mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum, erdemli, mükemmel bir toplumdur. Bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım eden bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir. Aynı şekilde erdemli, mükemmel evrensel devlet de ancak içinde bulundurduğu bütün*

³⁴ Fârâbî, *Tahsîlu's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, 71.

³⁵ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 117-118; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 100; Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, 36.

³⁶ Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, 36.

milletlerin mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar."³⁷

3. Erdemli Şehir ve Canlı Organizma

Erdemli ve mükemmel şehir, bütün azâları canlı varlığın hayatını sürdürmek ve onu bu durumda devam ettirmek için birbiriyle düzen içinde yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzer. Vücudun organları birbirinden farklı ve işlevleri birbirinden üstündür. Beden için yönetici organ kalp ve ona yakın organlar vardır. Bunların dışında derece bakımından ikinci sıradaki organlar bulunur ki, bunlar da birinci sıradaki organların amaçlarına uygun fiillerde bulunurlar. Diğer organlar da kendilerinin derece bakımından üst organların amaçlarına uygun hareket ederler. Böylece, sadece başkalarına hizmet eden, başkasını yönetmeyen organlara kadar gidilir. Bedenin azâları arasındaki sistem, şehir için geçerlidir. Şehirde âmir olan bir insan ve bu insana yakın olan başka insanlar vardır. Bu insanlardan her biri, kendileriyle âmirinin amacına uygun olarak fiilde buldukları bir kabiliyet ve melekeye sahiptir.³⁸

4. Erdemli Şehir ve Toplumsal Sınıflar

Erdemli şehir beş bölümden oluşur: En erdemli olanlar, mütercimler, ölçüm işleriyle uğraşanlar, mücahitler ve zenginler.

En erdemli olanlar; hakimler (hukemâ/filozoflar), amelî hikmet erbabı ve büyük meseleler hakkında fikir sahipleridir. Daha sonra gelen din temsilcileri ve mütercimler; hatipler, edipler, şairler, müzisyenler ve kâtiplerden meydana gelir. Ölçüm işleriyle uğraşanlar; muhasebeciler, mühendisler, doktorlar ve münecimlerdir. Mücahitler; ordu, bekçiler ve bunların sınıfından sayılan diğer kişilerdir. Zenginler; çiftçiler, çobanlar, tüccarlar ve şehirde servet kazanan diğer kişilerdir.³⁹

Şehrin kısımları ve kısımlarının dereceleri, sevgi bağıyla birbiriyle birleştirilir ve birbirlerine bağlanır. Onlar, adaletle kontrol edilir ve muhafaza edilir.⁴⁰ Bundan dolayı adalet, erdemli şehrin temeli ve esasıdır.

5. Erdemli Şehir ve Meslek/Sanatlar

Erdemli şehirde, her insan hangi sosyal statüde olursa olsun, tek bir sanat ve işle uğraşmalıdır. Aksi takdirde o kimseye izin verilmez. Bu kural şu gerekçelerden dolayı konmuştur:

"a. Her insan, her zaman, her iş ve sanat için elverişli değildir. Daha doğrusu, bir insan, bazen, diğer bir işten ziyade belirli bir iş için, diğer bir insandan daha elverişli olur.

b. Bir iş veya bir sanatla uğraşan her insan, kendisini ona vakfedip, çocukluğundan itibaren, başka herhangi bir şeye değil, sadece ona yöneldiğinde, onu daha mükemmel, daha tam(yetkin) olarak yapar ve o işte daha ehliyetli, daha becerikli hale gelir.

³⁷ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 118; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 100-101.

³⁸ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 118-119; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 101.

³⁹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 50.

⁴⁰ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 52.

c. Bir çok işlerin belirli zamanları vardır. Bunlar ertelendiğinde, bu işler yapılmaz. Bazen, aynı zamanda yapılacak iki işin bulunduğu da olur; eğer bir insan onlardan birisiyle uğraşırsa, diğer birisi için hiç vakti olmaz ve ikinci bir fırsat da bulunmaz."⁴¹ Bu kurallar, aynı zamanda ticaretin ve tüccarlığın ilkelerini tespit etmektedir. Ayrıca bu prensipler, modern iktisat ve ekonomik anlayışlarını yansıtmaktadır.

Her şehrin, erdemli şehir olma zorunluluğu yoktur. Nitekim, erdemli/mükemmel şehre zıt olan şehirler de bulunmaktadır. Bu şehirler şunlardır: *Câhil şehir, bozuk (fâsık) şehir, karakteri değişmiş (mübeddele) şehir, doğru yolu bulamamış, yanlışlık içinde olan (dâlle) şehir*. Bu değişik şehirlerin halkı da erdemli şehre zıttır.⁴²

Erdemli şehrin üyesi olan bir kişinin kendi iradesiyle veya iradesi dışında câhil şehirde oturması mümkündür. Erdemli kişi, câhil şehirde, o şehre yabancı biridir. Câhil şehrin üyesi olup da erdemli şehirde yaşayan kimsenin durumu da bunun gibidir. Bu sebeple, önce erdemli şehirde yaşamış, sonra erdemli şehrin yokluğu nedeniyle, câhil şehirde oturmak zorunda kalmış erdemli insanların, erdemli şehre taşınmaları gereklidir.⁴³

En yüksek mutluluğun kazanıldığı erdemli şehirler, nebevî ruhun ve hikmet ışığının gölgesinde neşv-ü nemâ bulan mekanlardır. Erdemli ve ahlâkî vasıfların toplandığı gönül/kalp insanı için, geçici ve fanî haz ve ihtirasların coğrafyası olan câhil şehirler birer hapisanedir. Onların ruh ve beden özgürlükleri, ancak erdemli şehirlerde gerçekleşir.

B. Erdemli Şehirde Adaletin Temini

Adalet, öncelikle şehir halkının ortak olduğu iyi şeylerin paylaşılmasında ve bunların korunmasında gerçekleşir. Bu iyi şeyler; güven, servet, şeref, rütbe ve şehir halkının diğer ortak olması mümkün olan müsterekleridir. Ortak alanların dağıtılmasında eşitliği bozacak sınırların aşılması adaletsizliği getirecektir. Taksim edilenler içerisinde, herkesin payının kendisi için korunması bir zorunluluktur. Bunu sağlayacak garantilerin ve kanunların olması gerekir.⁴⁴

Şehir halkından birinin iyi şeylerden kendisine düşen kısmı, onun mülkiyetinden iki şekilde çıkar: Ya kişinin o malı kendi iradesiyle satması, bağışlaması ve değiştirmesi ile, ya da isteği dışında soyulma ve gasp edilmesiyle. Her iki durumda da şehir halkının sahip olduğu iyi şeylerin muhafaza edilmesini sağlayan tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu olmadığı takdirde, elinden malı alınan kişiye, alıkonan eşyanın aynısı veya bir başka cinsten değer bakımından ona eşit miktarının iade edilmesi, adaleti sağlayacaktır.⁴⁵

O halde adalet nedir? Adalet, "Daha önce paylaştırılmış olan iyi şeylerin, şehir hal-

⁴¹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 55.

⁴² el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 131-134; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 110; kırs. Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, 52-53.

⁴³ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 266.

⁴⁴ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 52-53.

⁴⁵ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 52.

ki için korunmuş olarak bâki kalmasını sağlayan şeydir.” Bunun karşısında adaletsizlik ise, şöyle tanımlanır: “Bir insanın iyi şeylerdeki payının, ya bizzat o kişiye, ya da şehir halkına onun (kıymetçe eşit olan) bir bedeli iâde edilmeksizin elinden çıkarılmasıdır.”⁴⁶

İyi şeylerden sahip olduğu miktarı, kendi elinden veya başkasının elinden çıkarılmasına sebep olan kişi, Fârâbî’ye göre, şehre zararlı olduğundan adaletsizdir ve bundan dolayı bir takım yaptırımlarla karşı karşıya kalır. Yaptırımlar ve cezalarda, her adaletsizlik, uygun bir ceza ile takdir edilmelidir. Zulüm yapan kişiye, yaptığı adaletsizliğe eşit bir ceza ile karşılık verildiğinde adalet gerçekleşir. Yaptığı adaletsizlikten daha fazla bir cezaya muhatap olursa, adaletsizlik ortaya çıkar. Benzer şekilde şehir halkının aleyhine bir karar verildiğinde, bu kez o topluluğa yönelik bir adaletsizlik (cevr) meydana gelir.⁴⁷

Şehri yönetenlerin bir kısmı, o toplumda ortaya çıkan tüm adaletsizliklerin, şehir halkının aleyhine bir adaletsizlik olduğunu; bir kısmı da adaletsizliğin sadece haksızlığa maruz kalan kişiyi ilgilendirdiğine inanırlar. Bazıları, bu çerçevede, adaletsizliği iki kısma ayırır: Birincisi, fertleri ilgilendiren adaletsizliktir. Onlara göre, bu adaletsizlik aynı zamanda şehir halkına yönelik bir haksızlıktır. İkinci tür adaletsizlik ise, bilhassa ferdi ilgilendiren ve şehir halkına geçmeyen adaletsizliktir.⁴⁸

Adaleti engelleyenlere karşı ceza vermek, düzenin sağlanması için bir gerekliliktir.⁴⁹ Hatta kendisine zulüm yapılan kişi bağışlasa da, suç şehir halkına karşı yapıldığı takdirde, haksızlığa uğrayanın affetmesi bir anlam ifade etmez.⁵⁰ Çünkü suç topluma/cemiyete karşı işlenmiştir.

Adalet kavramı, bazı zamanlarda daha genel bir anlamda kullanılır. Yani bir kişinin, faziletli fiilleri, başkalarıyla alakalı olarak, kullanması anlamında adalete müracaat edilir. Paylaştırılmadaki ve paylaştırılmış olanı muhafazadaki adalet, daha genel bir adalet türüdür; daha özel olan, daha genel olanın ismiyle bilinir.⁵¹

III. ERDEMLİ ŞEHİRDE YÖNETİM

Erdemli şehrin inşâ edilmesi, onun teorisyeni Fârâbî için, ancak erdemli yönetim ve erdemli reis/başkan ile mümkündür. Bu çerçevede erdemli yönetim, hükümdarın en yüksek erdemi ondan başkasıyla elde edemeyeceği bir tür erdeme sahip olduğu yönetimdir. Yöneticiler, onunla dünya ve ahiret hayatında büyük faziletler kazanırlar. Onların bedenleri ve nefisleri en üstün seviyede bulunur. Bununla birlikte yaşayışları da, diğer insanların sahip olduğu hayat türlerinin en güzeli ve en hoş olanıdır.⁵²

Erdemli ilk reisin görevi, nefisleri faziletlerden nasiplenmeyecek câhil insanları mükemmelleştirmek değildir. Onun amacı; nefisleri, şehir halkının faydasıyla uyumlu

⁴⁶ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 52.

⁴⁷ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 53-54.

⁴⁸ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 54.

⁴⁹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 54.

⁵⁰ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 55.

⁵¹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 54.

⁵² Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 69.

olacak bir erdem seviyesine yükseltmektedir.

Doktorun görevi, bedenleri en mükemmel seviyelere ve en yüksek derecelere yükseltmek ise, erdemli ilk reisin görevi, mümkün olduğunca, halkını ahlâkî erdemlerle donanımlı bir hale getirmektir. Doktorların mükemmel seviyeye yükseltmeye veya o seviyede dengede tutmaya çalıştığı beden, nefis (ruh) içindir. Nefis de nihaî mükemmellik, yani faziletli olan mutluluk içindir. Dolayısıyla nefis, hikmet ve fazileti elde etmek içindir.⁵³

Mükemmel toplumları/halkı oluşturmak için iyi ahlâklı bir cemiyet oluşturulmalıdır. Ahlâk ise, alışkanlık sonucunda elde edilir. Bunun da şehirlerde meydana geldiği görülmektedir. Nitekim siyaset önderleri, şehirlerin halkına iyi davranışları kazandırmak için, erdemli fiilleri alışkanlık haline getirmenin yollarını bulmakta ve onların iyi insan olmaları için gerekli ortamı sağlamaktadırlar.⁵⁴

A. Yönetim Türleri

Erdemli yönetimin iki türü vardır. Bu türlerden birincisi olan *ilk yönetim*; şehirde ve ümmette, daha önce bulunmayan erdemli fiilleri ve melekeleri topluma kazandırır. Bu yönetimin başında ilk reis bulunmaktadır.

İlk yönetime bağlı yönetime gelince; bu da ilk yönetimin uygulamalarını takip eden bir yönetimdir. Bu yönetimin başkanına, yasaya bağlı başkan, yasaya bağlı yönetim (erri'âsetü's-sünne) denir. Dolayısıyla Erdemli yönetim, şehirde daha önce bulunmayan erdemli davranışları topluma yerleştiren; câhilî âdet ve geleneklerden erdemli davranışlara yönelten bir yönetimdir. Aksi takdirde erdemli şehir, câhilî hastalıklarla karşı karşıya kalır.⁵⁵ Bunun sonucunda erdemli şehir, câhil şehre dönüşür.

Bu sebeple erdemli şehrin ilk başkanı, nazarî (pratik) hikmeti hakkıyla bilmesi icap eder. İlk başkanın, varlıkların sınıflarını tespit etmesi ve onlara yerleştirdiği içgüdüler, doğuştan hasletler ve tabii yatkınlıklar gibi işlerini yönetmesi; sonunda alemi meydana getiren sınıfların her birinde derecesine göre yerleştirdiği bütün tabii iyilikleri gerçekleştirmesi gibi hususlarda âleme Hükmeden'in (Hâkim) yönetim şekillerini izlemesi ve takip etmesi gerekir. Aynı yönetici, her şehir ve ümmette bütün iradî iyiliklerin yayılması için, benzeri sanatları ve iradî melekeleri gerçekleştirmesi gerekir ki, mevcut yerlerde yaşayan topluluklar çift dünyada mutluluğu elde edebilsinler. Bundan dolayı erdemli şehrin ilk başkanının, nazarî felsefeyi hakkıyla bilmesi gerekir. Çünkü Allah'ın âlemdaki yönetiminin/hâkimiyetinin kavranabilmesi, ancak nazarî hikmeti bilmekle mümkün olur. İlk başkan, âlemdaki düzenden, kendi yönettiği şehir için hikmetler çıkarmalıdır. Böylece şehir halkının fikir, inanç ve fiillerini birleştiren; şehrin bölümlerini uyumlu hale getiren, nizam ve düzeni sağlayarak yardımlaşmayı gerçekleştiren bir sistem oluşur. Bir anlamda kâinattaki düzeni çağrıştıran bu sistemi, ancak ortak bir din gerçekleştirir.⁵⁶

⁵³ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 74.

⁵⁴ Fârâbî, *Tenbîh Alâ Sebîli's-Sa'ade*, çev: H. Özcan, İzmir 1993, 35.

⁵⁵ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 266-267.

⁵⁶ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 273.

Yönetim ve hizmet alanında şehir halkının makam ve mertebeleri, yaratılıştan getirdikleri özellikler ve aldıkları eğitim sebebiyle farklılaşır. Birinci başkan, toplulukları ve her topluluğa mensup fertleri, hak ettikleri dereceye göre tasnife tabi tutar. Yani onları hizmet veya yöneticilik sektörlerinde istihdam eder. Bunun sonucunda şehir halkı, yöneticilikten en alt mertebeye, yani hizmet mertebesine kadar düzenlenir. Teşekkül eden yönetime göre, ilk başkan, belli bir konuda şehir halkını ve onlardan bir topluluğu bir emir çerçevesinde idare etmek isterse, onlarla ilgili durumu yönetimde kendine en yakın olan idarecilere söyler. Onlar da kendilerinden alt birimlere bu emri iletir. Nihayetinde şehrin bölümleri birbirine bağlanır ve uyum içerisinde çalışır.⁵⁷

Uyum ve ahenkli bir hayatın vücut/varlık bulduğu erdemli şehir, tabii varlıklara ve şehrin mertebeleri de İlk Sebep'ten başlayıp ilk madde ve dört unsura kadar oluşan varlık silsilesini resmeder:

"Bu bakımdan şehir, tabii varlıklara ve şehrin mertebeleri de, Birinci Sebep'ten başlayıp ilk madde ve dört unsurdan son bulan varlıkların mertebelerine benzer. Bu mertebelerin bağlanmış ve uyumu ise, değişik varlıkların birbirleriyle olan bağlanmış ve uyumuna benzer. Bu şehrin yöneticisi de, başka var olanların kaynağını oluşturan İlk Sebep'e benzer. Sonra, var olanların dereceleri gittikçe aşağıya doğru iner ve onlardan her biri yöneten ve yönetilen olur. Bu durum, ilk madde ve dört unsurdan ibaret olan, asla yöneticilik niteliğini taşımayan, tam tersine, hizmet eden ve başkaları için var olan mümkün varlıklara kadar böylece devam eder."⁵⁸

Erdemli şehirde mutluluk, kötülüklerin son bulmasıyla, buna bağlı olarak doğal bir şekilde ve iradeyle iyiliklerin hâsıl olmasıyla gerçekleşir. Bunun hayata geçirilmesi, öncelikle şehrin yöneticisinin görevidir. Bunun için şehrin ilk başkanı, öncelikle varlıkların yüksek ilkelerini, mertebelerini, mutluluğu ve yönetim felsefe ve ilkelerini bilmeli; sonrada bununla yetinmeyerek, icraatlarını şehir halkının mutluluğu sağlayacak yönde ifa edip geliştirmelidir:

"Yalnızca iradeyle ortaya çıkan kötülüklerin değil, tabii kötülüklerin de şehirler ve uluslarda ortadan kalkması, tabii ve iradeyle bağlı bütün iyiliklerin elde edilmesi ile ancak mutluluğa ulaşılır. Şehrin yöneticisinin, yani başkanın görevi şehirlere o şekilde düzenle koymaktır ki, şehrin bütün bölümleri birbiriyle bağlanmış ve uyum içinde olsun, ve kötülükleri ortadan kaldırıp iyilikleri kazanmak üzere halk işbirliği yapabilsin. Başkan, gök cisimlerinin verdiği her şeyi araştırmalıdır. Yine, başkan, mutluluğun kazanılmasında şu ya da bu biçimde yardımcı ve yararlı olanları korumalı ve artırmalı; zararlı olanları yararlı duruma getirmeye çalışmalı, bu mümkün olmazsa, onları ortadan kaldırmalı ya da azaltmalıdır. Kısaca, o, söz konusu her iki çeşit kötülüğü ortadan kaldırmaya ve her iki türlü iyiliği ortaya koymaya çalışmalıdır. Erdemli şehir halkının her birinin, varlıkların yüksek ilkelerini, onların mertebelerini, mutluluğu, erdemli şehrin birinci derecede yönetimi ve bu yönetimin mertebelerini bilmesi gerekir. Daha sonra, mutluluğun elde edilmesini sağlayan belirli fiilleri de bilmesi gerekir. Bu fiillerin yal-

⁵⁷ Fârâbî, *es-Siyâsetül'l-Medeniyye*, 48-49.

⁵⁸ Fârâbî, *es-Siyâsetül'l-Medeniyye*, 48-49.

nızca bilinmesiyle yetinilmemeli, onlar yerine getirilmeli ve şehir halkı, onların yapılıması doğrultusunda yönetilmelidir.”⁵⁹

Bölgeleri birbiriyle uyumlu hareket eden erdemli şehrin yöneticisi, ahlâk ve fiillerde orta yolu bulan kişidir. Yöneticinin bunu kendisiyle koyduğu sanat, siyaset sanatı (*es-sanâ'atu'l-medenî*) ve sultanlık maharetidir (*el-mihnetu'l-melikiyye*).⁶⁰ Siyaset sanatı, nazarı hikmeti ifade eder. Eğer hikmet, yönetimin anlayışından uzaklaşırsa, bütün her şey mevcut olsa dahi, erdemli şehir hükümdarsız kalmış olacak; şehri yönetenler, erdemli yönetici olmayacak ve şehir halkı helâk olmakla karşı karşıya kalacaktır. Eğer şehrin fiilî yönetiminde bir hakîm/filozof olmazsa şehrin yıkılması ve yok olması kaçınılmazdır.⁶¹

Birbirlerini takip ederek iktidara gelen erdemli şehir yöneticileri, farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda olsalar bile, tek bir ruh ve tek bir hükümdar gibidirler.⁶²

B. Yöneticinin Seçimi ve Vasıfları

Erdemli şehrin reisi, sıradan herhangi bir insan olamaz. Zira yöneticilik için iki özellik bulunmalıdır. Bunlardan birincisi; reis, yaratılış ve tabiatı bakımından yöneticiliğe elverişli ve kabiliyetli olmalıdır. İkincisi; reis, yöneticilikle ilgili iradî meleke, yetenek ve tutumları elde etmiş olmalıdır.

Her sanat ve meslek, başkanlık için uygun değildir. Sanatların çoğu, hizmet etmeye yönelik olduğu için, şehirdeki sanatların çoğunluğu da hizmet etmeye yöneliktir. Bazıları hiçbir yönetim faaliyetine girmeden sadece hizmet eder. Bundan dolayı erdemli şehri yönetecek sanat, sıradan bir sanat ve melekenin sonucu da olamaz. Dolayısıyla erdemli şehrin ilk yöneticisinin sanatının da hizmete yönelik bir sanat olması ve başka bir sanat tarafından yönetilmesi de imkânsızdır. Onun sanatı, şehirdeki bütün sanatların amacını gerçekleştirilen ve kendisine yöneldikleri/itaat ettikleri sanat olmalıdır.⁶³

Bütün sanatların amaçlarını gerçekleştiren ve insanları idare etme sanatının fâilî/icracısı olan erdemli şehrin ilk başkanı, bu misyonunun yanında muhayyile kuvvetiyle faal akıl'la ittisale uygun bir tabîatta bulunmalıdır:

“Bu insan bir başka insanın hükmü, yönetimi altına girmesi mümkün olmayan insandır. O, mükemmelliğine ulaşmış ve bilfiil akıl ve bilfiil akılsal olmuş bir insandır. Onun muhayyile kuvveti... tabiatı gereği mükemmelliğin en son haddine varmış ve böylece tabiatı gereği gerek uyanık halde, gerek uykudayken Faal Akıl'dan tikelleri oldukları gibi veya temsilî olarak- ve akılsalları- temsilî olarak- olmaya hazır hale gelmiştir.”⁶⁴

Faal akılla ittisale geçiş sürecinin basamakları, Fârâbî için, akıl mertebelerinin birbi-

⁵⁹ Fârâbî, *es-Siyâsetül'l-Medeniyye*, 49-50.

⁶⁰ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 36.

⁶¹ Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, tah: A. Nasrî Nâdir, VI. baskı, Beyrut 1991, 130; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 110.

⁶² el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 134; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 112-113.

⁶³ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 122; Fârâbî *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 104-105.

⁶⁴ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 105.

riyle bağlantısında/ilişkisinde aranmalıdır. Ona göre, bilfiil akıl olan edilgin aklın maddesi, edilgin akıl kazanılmış aklın maddesi, kazanılmış akıl faal aklın maddesi kılığında bulunmaktadır. Bunlar bir ve aynı şeymiş gibi düşünüldüğünde, bu insan, kendisine faal aklın indiği insan haline döner.⁶⁵

Muhayyile gücüne sahip olan insan, faal akılla ittisali sonucunda vahiy alan insan, yani peygamber olur. Yüce Allah'ın kudretiyle faal akla taşan, faal akıl kazanılmış akıl vasıtasıyla edilgin akla ve sonra muhayyile gücüne geçer. Böylece bu insan faal akıldan edilgin akla feyzeden şeyle bilge/hakim bir insan, bir filozof, tanrısal nitelikli bir akıl kullanan mükemmel bir mütefekkir mertebesine yükselir. Nihayetinde bu seçkin insan, faal akıldan muhayyile gücüne taşan şeyle bir peygamber, geleceği bildiren bir uyarıcı, var olan tikeller hakkında bilgi veren bir haber verici olur:

"Bu hal onun akılsal kuvvetinin her iki kısmında, yani nazarî ve amelî kısımlarında ve muhayyile kuvvetinde ortaya çıktığında, bu insan kendisine "vahiy" gelen insan olur ve aziz ve yüce Tanrı tarafından Faal Akıl'a taşan şeyi Faal Akıl kazanılmış akıl vasıtasıyla edilgin akla ve sonra muhayyile kuvvetine geçirir. Ve bu insan Faal Akıl'dan edilgin akla taşan, feyz eden şeyle bilge bir insan, bir filozof, tanrısal nitelikli bir akıl kullanan mükemmel bir düşünür, Faal Akıl'dan muhayyile kuvvetine taşan, feyz eden şeyle de bir peygamber, geleceği bildiren bir uyarıcı, halihazırda var olan tikeller hakkında bilgi veren bir haber verici olur."

Bu insan, insanlığın en üst mertebesinde ve mutluluğun en yüksek derecesindedir. Onun ruhu,... sanki Faal Akıl'la bir olmuştur. O, kendisiyle mutluluğun elde edilebileceği her fiile vakıf olan bir insandır. Bu ise bir yönetici (reis) olmanın şartlarından birincisidir. Ayrıca onun dilinde, bildiği her şeyi başkasının tahayyülünde en iyi biçimde canlandırma (tahyil) kudreti olmalıdır. O, insanları mutluluğa ve kendileriyle bu mutluluğun elde edildiği fiillere en iyi bir biçimde yöneltme kudretine sahip olmalıdır. Buna ilaveten o, savaşla ilgili fiilleri yerine getirebilmesi için bedensel açıdan sağlam olmalıdır.

İşte bu kişi, kendisinin üzerinde başka bir insanın hükmünün bulunmadığı hâkim kişidir. O, imamdır, erdemli şehrin birinci başkanıdır, erdemli milletin hükümdarıdır, oturlan dünyanın tümünün hükümdarıdır.⁶⁶

Erdemli şehrin reisleri ve yöneticilerini dört kısımda ele almak mümkündür:

A. *Birinci Durum*: Gerçek Sultan, ilk reis (başkan) olarak isimlendirilir ki, altı özelliğe sahiptir:

- 1) Hikmet
- 2) Tam pratik hikmet
- 3) (Başkalarını) ikna edebilme mükemmelliği
- 4) Hayâlî bir etki meydana getirme mükemmelliği (iyi hayâl ettirme)
- 5) Bizzat cihada katılma gücü

⁶⁵ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 106-108.

⁶⁶ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 106-108.

6) Bedeninde, cihadla ilgili işlerde hazır bulunmasını engelleyen bir şeyin bulunmaması.

Bu özelliklerin sahibi olan kişi, numune ve model insandır. İdeal insan da denilebilecek bu model insan, bütün eylem ve davranışlarında taklit edilecek, sözleri, tavsiyeleri ve nasihatleri kabul edilip dikkate alınacak bir insandır. Şehirleri, kendi tefekkür dünyasına göre idare etmek bu model insanın inisiyatifindedir.

B. İkinci Durum: Kendisinde bu şartların tamamı toplanan hiçbir insan bulunmazsa; istenilen şartları bir topluluğu oluşturan kişilerde ayrı ayrı aramak gerekir. Yani onlardan biri, amacı; ikincisi, bu amaca götüren şeyi verir; üçüncüsü, başkalarını ikna etme ve hayali bir etki oluşturma mükemmelliğine sahip olur; diğeri ise cihad etme gücüne sahip olur. Bu halde, bu topluluk, grup olarak sultanın yerini alır. O zaman bir nevi oligarşik bir yönetimi çağrıştıran bu karma yöneticiler; en iyi reisler, erdemli kişiler olarak hatırlanırlar. Onların yönetim sistemi de, en faziletliğin idaresi ismine layık olur.

C. Üçüncü Durum: İlk iki durumun gerçekleşmediği yeni bir hali ortaya koyar. Bu durumda şehrin başkanı, kendisinde şu altı nitelik bulunan kimse olur:

1. İlk yöneticilerin kabul ettikleri ve şehri idare ederken tabi oldukları eski yasa ve âdetleri bilmek.
2. Öncekilerin bağlı oldukları âdetlerin amaçları düşünüldüğünde, onların uygulamaları gereken yer, durum ve zamanları bilgece tespit edebilmek.
3. Sözlü ve yazılı bir halde bulunan eski âdetlerdeki müphem olan bölümleri, eski âdetlerin örneğini taklit ederek, vuzuha kavuşturabilme melesesine sahip bulunmak.
4. Şehrin imar ve düzenini muhafaza etmek için meydana gelen ve eski âdetlerde bulunduğu gibi olmayan hadiselerde yetkin bir fikir ve amelî hikmet erbabı olmak.
5. Hitâbet, ikna ve hayal gücüne dayanan bir tesir oluşturma yetkinliğine malik olmak.
6. Savaşa katılabilme güç ve kuvvetine sahip bulunmak.

Bu özellikleri kendisinde taşıyan kimse, kanun önünde sultan (melik es-sünne) ve onun idaresine de kanunî sultanlık (mülken sünniyyen) ismi verilir.

D. Dördüncü Durum: Sayılan bütün şartları kendisinde toplayan hiçbir kişinin bulunmadığı; fakat bu şartların bir toplulukta ayrı ayrı kişilerde bulunduğu takdirde, bu toplulukta bulunanların tamamının yasa önünde sultanın yerini aldığı durumdur. Bu topluluk, yasaya göre reisler (ruesâ es-sünne) olarak anılır.⁶⁷

Erdemli şehrin her bir bölümünde:

- a. Topluluğun fertleri içinde, üzerinde başka hiçbir reisin bağlı olmadığı bir reis.
- b. Başkaları üzerinde yönetim hakkı bulunmayan bir tebea.
- c. Kendisinin altında bulunanların reisi ve kendisinin üzerinde bulunanların tebeası olan biri bulunur.⁶⁸

⁶⁷ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 50-51; ayrıca bkz. Hans Daiber, "The Ruler as Philosopher", *A New Interpretation of al-Fârâbî's View*, Amsterdam, Oxford, New York 1986, 6.

⁶⁸ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 51.

Erdemli şehirdeki sınıfların, konumlarına göre farklı şekillerde öncelikleri bulunmaktadır.

1. Bir insan, eylemleriyle bir amacı gerçekleştirmek için bir iş yapar; fakat bunu başarmak için, bir fiilin sonucu olan bir şeyi kullanır; o sonuç ise, daha önce başka bir insanın düzenlediği ve ortaya koyduğu bir şeydir. Bu durumda birinci kişi, reis olup daima şehirdeki ikinci kişiden önce gelir.

2. Amaçları aynı olan iki kişiden birisi, bu amacın hayal gücüne dayalı bir tesirini oluşturmada (o amacı iyi hayal ettirmede) daha iyi, erdem yönünden daha mükemmel, kendisini bu amacı gerçekleştirecek her şeyi ortaya çıkarmasına aracı olacak amelî hikmete sahip ve bu amacı başarırken başka enstrümanları kullanmaya daha iyi adapte olmuş ise, bu halde, bunları elde edemeyen ikinci kişi üzerine başkandır. Yani statüsü daha üstündür.

Ancak amacı kendiliğinden tahayyül eden, ancak amacın, kendisiyle gerçekleşeceği her şeyi yerine getirecek mükemmel düşünceye sahip olmayan kişinin derecesi de onun altındadır. Bu kişiye yapması gerekenlerin bir taslağını çizmek suretiyle, bir düşünme fırsatı tanındığında, o kendisi için taslağı çizilen şeyin verilen örneğini taklit ederek devamı getirir ve sonuçlandırır.

Amacı kendiliğinden tahayyül edemeyen, hiçbir düşüncesi bulunmadığı halde, bir düşünme fırsatı tanınsa bile kalan kısmını tamamlayamayan kişinin derecesi de, ondan aşağıdır. Fakat bu insan, hedeflenen amacı gerçekleştirmek için yapması gereken şeyle görevlendirilse, bu fiilin ulaştıracağı amacı bilmesi bile, bu görevleri hatırlar ve daima mütevazı, terbiyeli, görevlendirildiği şekilde yapmaya uygun bir kapasiteye sahiptir. Başkaları, tebea veya efendi (reis, başkan) oldukları halde, bu kişi, şehirde daima bir hizmetçi, yani doğuştan bir köledir. Köle ve hizmetçinin, yapmakta maharetli olduğu her şeyde, reisin de ondaki başka bir şeyi kullanmada mahir olması beklenir.

3. İki kişiden her birisi, bir eylemi gerçekleştirmeye çalışırken, yanlarında üçüncü bir kişi, bir amacı başarmada onların fiillerini kullanır; fakat bu iki kişiden birisi, üçüncü kişinin amacını tamamlamak için, bu şeyi daha şerefli ve daha gerekli olarak yerine getirir. Eylemi daha şerefli ve daha lüzumlu olan bu kişinin mertebesi, o amaçla ilgili daha basit ve daha az gerekli olan fiilden sorumlu kişinin mertebesinden daha üstündür.⁶⁹

Anlaşılan odur ki, riyâset/yöneticilik, amaç, hedef ve istikrarın sonucunda oluşan icraatın başarıyla tamamlanmasının tabii bir neticesi olarak görülmektedir. Nitekim yöneticilik, başka bir ifadeyle insanları idare etme sanatı, sıradan sanatlardan birisi değildir. Onda yeterlilik, yetkinlik, kabiliyet, maharet ve bir takım fitrî özelliklerin bulunması bir zaruret ve zorunluluktur. Bundan dolayı erdemli şehir, ancak sanatların sanatı ile yönetilen bir coğrafyadır.

Sanatların sanatıyla yönetilen erdemli şehri idare edecek kişi, şu on iki vasfı taşırsa, onun artık erdemli şehrin yöneticisi olması önünde hiçbir engel kalmamış olur:

Organları bakımından tam ve eksiksiz olmalı ve bu organların kendisine ait fiillerini

⁶⁹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 51-52.

gerçekleştirmeye kabiliyetli olmalıdır. Söylenilen her şeyi iyi anlama ve idrak etme yeteneğine sahip olmalıdır. İyi bir hafıza gücüne malik olmalıdır. Zeki ve akıllı olmalıdır. Maksadını ve meramını anlatacak güzel bir konuşma ve hitabet özelliği taşımalıdır. Bilgi edinmeyi ve öğrenmeyi sevmelidir. Doğruluğu ve doğru insanları sevmeli, yalandan uzak durmalıdır. İhtiraslarının (şehvet) ve arzularının esiri olmamalıdır. Yüksek ve yüce ruhlu olmalıdır. En değerli taşlar ve mücevherler, onun yanında değersiz kalmalıdır. Haksızlık ve zulüm yapmamalı; âdil olmalıdır. Azimli ve kararlı olmalı, korku ve zafiyet göstermeyerek cesur davranmalıdır.⁷⁰

Ancak bütün bu özellikleri tek bir insanda bulmak zor bir durumdur. Böyle tabii yaratılıştaki insanlarla, her çağda ancak bir defa karşılaşılır. Yine de erdemli şehirde sayılan özelliklerin altısını kendisinde bulunduran bir kimse çıkarsa –veya muhayyile kuvveti aracılığıyla insanları uyarmak kabiliyeti dışındaki beş tanesini yerine getirirse-, başkanlığı bu kimse yürütecektir. Fakat böyle bir insana rastlanılmazsa, bu durumda daha önce bu şehirde birbirini aralıksız olarak takip eden bu türden bir yöneticiler kuşağı mevcut olmuşsa, bu insanların koydukları kanunlar, kurallar ve âdetler geçerli olur.⁷¹

Bununla birlikte, erdemli şehrin yöneticisi olacak kimsede, çocukluğundan itibaren bu on iki özelliğin bir araya gelmesi ve büyüdükten sonra da şu altı vasfın bulunması gereklidir:

Hakîm (Filozof) olmalıdır. İlk yöneticilerin şehir için yaptıkları kanunları, kuralları, usulleri bilmeli ve bütün fiillerinde bunları uygulamalıdır. Kanunlar koymada, eskilerin yolundan gitmekle birlikte, yeni yasalar çıkarma hususunda üstün olmalıdır. Yeni çıkan olaylar, meseleler ve problemlere akıl yürütme gücüyle ve üstün bir pratik akılla çözümler bulmalı, kanunlar yapmalıdır. Yeni kanunlar hakkında halkı bilgilendirmelidir. Savaş sanatını gerçekleştirecek kadar sağlam bir bedene sahip olmalıdır.

Eğer bu şartların kendisinde bulunduğu bir kimse bulunmazsa ve altısı da farklı insanda bulunur ve hepsi uyumlu olarak anlaşılırsa, hep birlikte erdemli şehrin en üst yöneticileri olacaklardır.

Erdemli şehirde; hikmet, yönetim anlayışının bir parçası olmaktan uzaklaştığında, diğer bütün şartlar oluşsa dahi, şehir erdemli başkandan yoksun kalmış olacaktır. Şehri yöneten kişi, erdemli başkan olmayacak ve şehir yıkılma tehlikesine maruz kalacaktır.⁷²

C. En Yüksek Mutluluk

Erdemli şehrin yöneticisinin nihaî amacı, kendisine ve halkına gerçek mutluluğu vermektir. Onun, mutluluk bakımından şehir halkının en mükemmeli olması bir zarurettir. Çünkü şehir halkının mutluluğunun sebebi, erdemli reistir.⁷³

Şehrin yöneticisinin konumu, doktorlara benzer. İnsanlar, onu (doktoru) tanısın veya

⁷⁰ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 127-129; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 106-108.

⁷¹ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 129; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 108-109.

⁷² el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 130; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 109-110.

⁷³ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 40; ayrıca bkz. Rosenthal, "The Place Of Politics In The Philosophy of Al-Farabi", 163.

tanımasın, onun için aletler hazır olsun veya olmasın, işlerini yaparken kendini hizmet edecek bir halkı bulunsun veya bulunmasın, sözlerini kabul edecek hastalarla karşılaşsın ve karşılaşmasın, o kimse, tıbbî maharet ve yeteneğinden dolayı doktor olmuştur. Bunun gibi yönetici de, halka hükümsün veya etmesin, saygı görsün veya görmesin, ister zengin ister fakir olsun, o, şehri idare etme sanatıyla yöneticidir.⁷⁴

Erdemli şehrin yöneticisinde, belirtilen şartların dışında bir vasıf aranmayacaktır. Zenginlik ve zorbalıkla/güçle yönetmek, erdemli yönetimin özelliklerinden değildir.⁷⁵

İlk erdemli reis/başkan, yönetimi gerçekten erdemli olursa, tasarladıkları sayesinde, kendisini ve yönetiminde bulunduğu halkı, gerçek mutluluk olan en yüksek mutluluğa (*es-sâadetü'l-kusvâ*) ulaştırır. Bu da erdemli bir din olur.⁷⁶

Eğer ilk başkanın yönetimi, câhilî bir yönetim ise, câhilî kişiliğiyle tasarladıkları sayesinde kendisini ve yönetim kadrosunda bulunanları câhilî olan iyiliklerden birine ulaştırmaya çaba gösterir. Câhilî olan iyilikler, sağlık ve esenlik gibi zorunlu iyilikler veya zenginlik, haz, cömertlik, büyüklük, üstünlük gibi iyiliklerdir. Câhil başkan, bu tür iyilikleri elde ederek yönetimi altındaki halkı mutlu eder. Aynı câhil başkan, yönettiği kitleleri, amacına ulaşmada ve bu amacını sürdürmede birer vasıta olarak düşünür. Böylece o hem tebaasına hem de kendisini iyiliğe ulaştırmaya gayret eder.⁷⁷

Şehirde, ilk başkanın yönetimi, sapık (dâlalet) bir yönetim ise, kendisini ve yönetim kadrosunu hakikati olmayan, sanal en yüksek mutluluğa ulaştırmaya çalışır. Bu yönetim; başkanın erdem ve bilgeliğinin bulunmadığı bir yönetim, bu iki özellik varmış gibi gösterdiği ve yöneticileri de böylece inandırdığı yönetimdir. İlk başkanın yönetimi, düzmece (temvîh) bir amaca yönelik olursa ve yönetilenler de bunun bilincinde değillerse, onlar bu mevcut durumu/yönetimi, erdem ve bilgelikle kuşanmış yönetim zannederler. Böylece ilk başkan ve onun yönettiği halk, zahirde en yüksek mutluluğa kavuştuklarının hayaline kapılırlar. Hâlbuki ortaya çıkan yönetim, câhil başkanın tasarladıklarını, düşündüklerini ve amacını gerçekleştirmeye çalıştığı câhilî iyiliklerin birisine ulaştığı bir yönetimdir.⁷⁸

İlk başkan, her zaman tasarladığı eylemleri hakkıyla yerine getirmeyebilir. Ancak o, yerine getirmeyi hedeflediği birçok eylemi tespit eder. Bunların bütün şartlarını ve tamamını gerçekleştirebilir.⁷⁹

Hakikatte erdemli ilk reisin yöneticilik mesleği, Allah'ın kendisine gönderdiği vahiy ilişkisi olan bir meslektir. O, erdemli dinde geçerli olan fiil ve görüşleri, vahiy çerçevesinde tespit eder.⁸⁰ Bu anlamda en ideal erdemli ilk reis, peygamberlik ve filozofluğu kendisinde toplayan kimsedir. O da Hz. Muhammed'dir (s).

Erdemli şehir ve onu yöneten erdemli ilk reis/başkan, Fârâbî için, mutluluğun ger-

⁷⁴ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 41.

⁷⁵ Fârâbî *Fusûlü'l-Medenî*, 41.

⁷⁶ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 258-259.

⁷⁷ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 258-259.

⁷⁸ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 258-259.

⁷⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 262.

⁸⁰ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 258-259.

çekleşmesi için, zorunlu olan iki özelliştir. Ona göre, mutluluk özünden dolayı istenilen ve arzu edilen bir hal olup, kendisiyle diğer başka şeyleri elde etmek üzere herhangi bir zamanda arzu duyulan bir durum değildir. Diğer şeyler, yalnızca bu mutluluğu elde etmek için talep edilir ve o elde edildiğinde şiddetle arzulan hal, sona erer.⁸¹

O halde, Fârâbî nezdinde, en yüksek mutluluğun, elde edildiğinde sona eren bir durumu yansıtmamaktadır. O, kesintisiz ve sürekli bir mutluluğun peşindedir. Bundan dolayı, aranan ve arzu edileni, en yüksek mutluluk (*es-saâdetü'l-kusvâ*) olarak nitelendirilmektedir. Kendisinden daha yüksek saadetin bulunmadığı bu mutluluk ise ay altı âlemdeki mutluluk değildir. Ulaşılmak istenen en yüce ve yüksek mutluluk, görünmeyen âlemdeki, sonsuz, sınırsız ve kesintisiz olan mutluluktan başkası olmaz.

Fârâbî, bu özlemini, şu sözleriyle açık ve anlaşılır bir şekilde ifade eder:

"Sözü edilen (mutluluk) bu hayatta değil, bundan sonraki hayatta gerçekleşir ve ona 'en yüksek mutluluk' (*es-saâdetü'l-kusvâ*) denir. Gerçekte öyle olmadığı halde mutluluk olduğu sanılan şeylere gelince bunlar; zenginlik, hazlar, şeref ve insanın yüceltilmesi gibi şeyler veya çoğunluğun iyilikler diye adlandırdığı bu dünyada kazanılan arzu edilen başka şeylerdir."⁸²

Yöneticiliğin (Sultanlık) tanımı, Fârâbî'nin siyaset felsefesinde, diğer düşüncelerle beraber karşılaştırmalı bir şekilde ele alınır. Nitekim bazı düşünürlere göre, sultanlık yeteneğine sahip kimseye, bir şehirde boyun eğilmeden ve saygı gösterilmeden, sultan adı verilemez. Bazıları buna zenginlik vasfını da eklerler. Bir kısmı da, bu özelliklere ilave olarak, zor kullanarak, boyun eğdirerek, dehşet ve korku saçarak yönetmeyi de dahil ederler. Ancak Fârâbî için, sayılan niteliklerin hiçbirisi, sultanlığın mutlak şartlarından değildir. Bu özellikler, bazı zamanlar faydalı olan vasıflardır. Belki de bundan dolayı onların sultanlık için gerekli şartlar olduğu zannedilir.⁸³

Şu halde hükümdarlar, yalnız iradeyle değil, tabiat bakımından da hükümdardırlar. Benzer şekilde hükümdarlara hizmet edenler de, önce tabiat bakımından, sonra da bu tabii yetenek ve melekelerini mükemmelleştiren iradenin neticesi olarak hizmetkârdırlar. "Eğer durum böyleyse nazârî erdem, yüksek fikrî erdem, en yüksek ahlâkî erdem ve en yüksek amelî sanat ancak tabiat bakımından kendilerini almak üzere hazırlanmış olan insanlarda, yani çok büyük potansiyelleri olan üstün tabiatlara sahip kişilerde gerçekleşirler."⁸⁴

D. Peygamber ve Hakîmin/Filozofun Hikmetle Yönettiği Şehir

En yüksek mutluluğun gerçekleşmesi için, erdemli şehri yöneten sanatın hâkim bir sanat olması ve kanun koyucunun filozof/hakîm olması gereklidir. Ancak bu filozof, fikrî erdemlerini başkalarını etkileyerek onlar üzerinde gösterme becerisine sahip/malîk değilse, onda bulunan fikrî erdemlerin hiçbir geçerliliği yoktur. Bu çerçevede yöneti-

⁸¹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 264.

⁸² Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 264.

⁸³ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 41.

⁸⁴ Fârâbî, *Tahsîlü's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, çev: Ahmet Arslan, Ankara 1999, 78.

ci/imam, filozof ve kanun koyucu ifadeleri aynı anlama gelir.⁸⁵

Bununla birlikte eğer nazarî erdem her bakımdan mükemmelliğe ulaşması söz konusu ise, onda zorunlu olarak diğer kuvvetlerin de bulunması gerekir. Kanun koyucu deyimi, pratikte ilgili akılsalların şartları konusunda bilgi üstünlüğü, onları keşfetme ve milletler ve şehirlerde var etme kabiliyetine işaret eder. Bunların bilgiye dayanarak varlığa getirilmeleri söz konusu ise, nazarî erdem diğerlerinden önce gelmesi gerekir. Çünkü sonra gelen, daha önce gelenin varlığını gerektirir. Hükümdar adı, hâkimiyet ve iktidara işaret eder. Tam manasıyla muktedir olmak için insanın güç bakımından en büyük iktidara sahip olması gerekir. Onun herhangi bir şeyi yapma kudreti, yalnızca dışındaki şeylerden ileri gelmelidir. Onun kendisi sanatı, mahareti ve erdeminin çok güçlü olmasından dolayı büyük bir kudrete sahip olmalıdır. Bu ise ancak büyük bir bilgi gücü, büyük bir fikri gücü büyük bir ahlâkî erdem ve sanat ile mümkündür. Aksi takdirde o, ne gerçek anlamda kudretli, ne de hâkimdir. Çünkü eğer gücü buna yetmiyorsa, o hâlâ eksiktir. Aynı şekilde kudreti yalnızca en yüksek mutluluğun altında bulunan iyi şeyleri elde etmekle sınırlı ise, onun iktidarı yetersiz ve kendisi de eksiktir. Bundan dolayı hakikî hükümdar, kanun koyucu filozofla aynı kişidir.⁸⁶

Gerçek hükümdarı, kanun koyucu ve filozof olma özellikleriyle tarif eden Fârâbî, imam, yani yönetici kavramını sanat, erdem, fikir ve erdemle ilişkilendirir:

“Arap dilindeki imam kavramına gelince o sadece örnek olarak uyulan ve kabul gören anlamına gelir. Yani o ya mükemmelliği veya amacı kabul görendir. Eğer o sonsuz sayıdaki bütün fiiller, erdemler ve sanatlarla ilgili olarak kabul gören değilse, gerçek anlamda kabul gören değildir. Ancak bütün diğer sanatlar, erdemler ve fiillerin onun amacından başka bir şeyi gerçekleştirmeye çalışmadıkları bir durumda onun sanatı en yüksek sanat, erdemi en güçlü erdem, fikir ve ilmi en kuvvetli ilim olur. Çünkü bu durumda o kendi amacını gerçekleştirmek için başkalarının kuvvetlerini kullanmış olacaktır. Bu ise nazarî ilimler, bütün fikrî erdemlerin en büyüğü ve filozoflardan mevcut olan diğer şeyler olmaksızın mümkün olamaz.”⁸⁷

Şu halde, eğer yönetici iyi ve filozof ise, şehir iyi bir şehirdir. Bu yönetici, peygamber ile filozofun bütün iyi özelliklerini kendisinde bulundurmalıdır.⁸⁸ Aksi takdirde erdemli şehrin-reisi olamaz.

İlk başkanın ölümü halinde, her bakımdan ona benzer bir kişi geçer. Yeni başkan, öncelikle ilk başkanın belirlemediği hedefleri ve icraatları tespit eder. Bununla da yetinmeyerek, kendi döneminde en iyisini bulduğunda, ilk başkanın kanunlaştırdığı yasaları değiştirebilir. Yasalardaki değişikliğin sebebi, önceki ilk başkanın yanlış uygulaması değildir. Aksine, önceki başkan, döneminde en iyisini düşünmüş ve uygulamaya koymuştur. Yeni yasa ise, yeni başkanın dönemindeki en iyi kanun olma özelliğini

⁸⁵ Fârâbî, *Tahsîlü's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, 92-93; krş. el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 127.

⁸⁶ Fârâbî, *Tahsîlü's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, 92-93.

⁸⁷ Fârâbî, *Tahsîlü's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, 93; krş. Mübahat Türker Küyel, “Kutadgu Bilig ve Fârâbî”, *Uluslararası İbn Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyrutî Bildirileri*, TTK, Ankara 1990, 224.

⁸⁸ Ahmet Ateş, “Notlar”, *İhsâü'l-Ulâm (İimlerin Sayımı)* içinde, III. baskı, İstanbul 1990, 43-44.

taşımaktadır. Eğer sâbık başkan, şu anda yaşasaydı, muhakkak o da bu kanun değişikliğini gerçekleştirecekti. Her yeni başkan, kendisinden önceki başkanın tespit etmediği ve tasarlamadığı yeni icraatları düşünebilir ve uygulamaya geçirebilir. Hatta kendisinden önceki yanlış içerisinde bulunmayan ilk başkanın kanunlaştırdıklarını da değiştirebilir ve uygulamalarına son verebilir.⁸⁹

İyi ve dürüst lider olan hakikî ilk başkan, kendi özelliklerini taşıyan birisini tayin etmeden hayatını kaybederse, yeni başkan, fikir ve anlayış bakımından selefinin siyaset anlayışını takip etmelidir. Sâbık ilk başkanın belirlediği her şey, olduğu gibi bırakılmalı, bir değişikliğe gidilmemeli ve onlara muhalefet edilmemelidir. Ancak önceki başkanın izah etmediği şeylerden tespitine ihtiyaç duyulan her konunun incelenmesi ve yeniden düzenlenmesi mümkündür. Önceki başkanın kesin olarak belirlemediği hususlardan çıkarımda bulunma ihtiyacı hâsıl olursa da, bu durumda fıkıh ilmine başvurmak lüzumu ortaya çıkması kaçınılmazdır.⁹⁰

Şu halde erdemli şehrin başkanı öldüğünde, yerine onun taşıdığı özelliklerin tamamını taşıyan başka biri bulunmazsa, şehirde yapılacak işler için, önceki reisin yolu takip edilmeli ve ona muhalefet edilmemelidir. Bu durumda ortaya çıkacak sıkıntılarda, fıkıh sanatından yararlanılmalıdır.

E. Erdemli Yönetim /Siyaset /Şehir / Ümmet /İnsan; Câhil Yönetim /Siyaset /Şehir /Ümmet /İnsan

Fârâbî düşüncesinde siyaset bilimi, yöneten, yönetilen ve mutluluk arasındaki sıkı bir ilişkinin varlığına dikkat çeker. Bu çerçevede, siyaset bilimi, şehirde veya ümmette en yüksek mutluluğun kazanılmasını sağlayan melekeleri ve gelenekleri yerleştiren ve onların devamını sürdüren yönetimin, erdemli yönetim olduğunu bildirir. Erdemli yönetimi gerçekleştiren sultanlık mesleği de, erdemli sultanlık mesleğidir. Bu mesleği teşekkül ettiren siyaset ise, erdemli siyasettir. Erdemli siyasete itaat eden şehir veya ümmet, erdemli şehir veya ümmettir. Bu şehrin veya ümmetin mensubu olan insan ise erdemli insandır.⁹¹

En yüksek mutluluğun amaçlanmadığı, dünya hayatında halkın iyilik zannettiği iyiliklerden birini ele geçirmenin hedeflendiği yönetim ise, câhilî yönetim, câhilî siyaset ve câhilî meslektir. Fârâbî, bu yönetimi, saltanat (mülk) olarak isimlendirilmesine bile itiraz eder. Zira, kadim bilginlere göre saltanat, sultanlık mesleği ile erdemli olan yönetimdir.

Câhilî yönetimin yerleşmesini gerçekleştiren eylem ve anlayışlara itaat eden şehir ve ümmet de câhilî şehir ve câhilî ümmettir. Bu şehrin halkından olan insana da câhilî insan denir. Câhilî yönetimin maksat ve amaçları ise, haz, şeref, zenginlik ve ihtiras gibi sahte iyiliklerle sınırlı ve kayıtlıdır.⁹² Nitekim câhilî şehrin çeşitleri ile mütenasip olan câhilî başkanları vardır. Câhilî başkan, arzu ve amaçlarına ulaşabileceği bir tarzda hü-

⁸⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 263.

⁹⁰ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 262-263.

⁹¹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 266.

⁹² Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 266.

kümdarı olduğu şehri idare eder.⁹³

Dünyada en yüksek mutluluğun gerçekleşmesine ve akabinde ahirette sınırsız/sonsuz mutluluğun elde edilmesine vesile olacak yönetim, erdemli yönetim ve onun erdemli başkanıdır. Erdemin ve onun ilham kaynağı vahyin bulunmadığı mekânlar, çorak ve çöl kalmaya mahkûmdurlar. Erdem ve faziletlerle sarmalanmış başkan ise, bu münbit olmayan coğrafyaların neşv-ü nemâ bulmasını sağlayacak bilge kral olarak anılacaktır/kalacaktır.

Sonuç

Önceki başkanın belirlediği hususlarda, yeni ilk başkanın tasarrufunun derecesi, Fârâbî'nin *Kitâbu'l-Mille* isimli eserinde, yukarıda belirtilen çerçevede görüldüğü üzere, bir netlik/kesinlik taşımadığı izlenimi vermektedir. Zira Fârâbî, bir taraftan sâbık başkanın belirlediği alanlarda, kural ve kanunlarda, yeni başkana fazla seçenek tanımayarak, değişiklik ve yeni düzenlemelere izin vermezken, ardından gelen ifadelerde, yeni başkanın isterse bu kanun ve kuralları değiştirebileceğini söyleyerek, geniş yetkiler vermekte ve hareket kabiliyeti tanımaktadır.

Açık ve kesin olmayan husus şudur: Yeni başkan, önceki başkanın tespit ettiklerini değiştirebilir, yeniden düzenleyebilir ve muhalefet edebilir mi? Yoksa bu hususlarda hiç müdahale ve yeni tasarrufta bulunamaz mı?

Kesin olan husus ise şudur: Erdemli şehrin yeni ilk başkanı, önceki başkanın tespit etmediği her hususta, hiçbir kısıtlama söz konusu olmaksızın, geniş bir tasarruf ve icraat hürriyetine sahiptir.

Fârâbî'nin ana ilke ve felsefesini tespit ettiği el-medînetü'l-fâzılânın, yani erdemli/ideal şehrinin, rasyonel olarak bakıldığında filozofun yaşadığı çağda (onuncu yüzyılda) uygulama alanı bulması güç ve ihtimal dışı görünmektedir. Zira erdemli şehrin erdemli yöneticisi/başkanının taşıması gereken vasıf ve özelliklere sahip olan bir kişinin bulunması yeterli değildir. Çok az kişide bulunması mümkün olan bu vasıflara sahip erdemli başkan, erdemli şehre nasıl yönetici olacaktır?

el-Medînetü'l-fâzıla projesinde, en çok tartışılması gereken husus, bu olmasına rağmen Fârâbî'nin, özellikle (kayıp etmediğinden mi? Yoksa çekinme ve korkudan dolayı mı?) bunu tartışmaktan kaçındığı görülmektedir. Fârâbî'nin erdemli/fâzıl reisi, ancak hür bir akıl ve irade çerçevesinde, bir seçim ve tercihle erdemli şehrin başına geçebilir. Zira bu şartlara sahip olanı arayıp bulmak ve iktidara getirmek gibi hususlar, erdemli şehirle ilgili eserlerde tartışılmıyor.

Tartışmaya açık olmakla birlikte, Fârâbî'nin *el-medînetü'l-fâzılası*, hayat bulma ve teşekkül etme fırsatını, yaşadığımız çağlarda bulabilir. O da İslâm dünyasının belirli coğrafyalarında çok sınırlı bir yapıda inşa hakkına sahip olduğu düşünülebilir.

Fârâbî'nin yaşadığı çağdaki İslâm dünyası, bu siyaset projesinin uygulamasına alan hakkı tanyacak bir yapıda değildir. Erdemli şehrin başkanı için istenilen ve zorunlu görülen şartlara sahip erdemli reisler, sadece seçim ve tercihle iktidara taşınabilir. Bu-

⁹³ el-Fârâbî, *Kitâbu Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 133; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla* (İdeal Devlet), 111.

nun da, -bugünün şartlarında dahi- başarıma şansı tamamıyla değil, nisbî olarak bulunmaktadır.

Şu halde Fârâbî'nin kaleme aldığı erdemli şehri ve erdemli başkanını konu alan devlet modeli, Fârâbî'nin cahil şehirler içerisinde zikrettiği demokrasilerde, o da kısmî olarak hayata geçirilebilir. Bununla birlikte Fârâbî'nin ortaya koyduğu yönetim anlayışı, statik, donuk ve âtül bir yönetim felsefesi yerine, dinamik, aktif ve hareket kabiliyeti olan bir idare etme sanatını öngörmektedir. Erdemli şehrin yönetim ilkesi, zaman, mekân ve şartlara uygun olarak değişim ve dönüşüme açıktır. Böyle bir yönetim felsefesi, modern zamanların siyaset anlayışlarını çağrıştırmaktadır.

Sonuç olarak Fârâbî'nin önerdiği erdemli şehir projesi, yüzyıllarca tüketilemeyen ve eskimeyen bir ideal şehir tasvirini sunmaktadır. Erdemli şehirlerin teşekkülü, ancak erdemli başkanların varlığıyla mümkündür. Fârâbî'nin erdemli şehrinin inşası, yaşadığı çağdan ziyade, içinde bulunduğumuz zamana daha uygun gözükmektedir. Dolayısıyla Fârâbî'nin on asır önce teorik olarak ortaya koyduğu erdemli yönetim anlayışı, günümüzün siyaset uygulamalarına da kaynaklık ve referans olma özelliğine sahiptir.

ABSTRACT

THE RULING PRINCIPLES IN THE POLITICS PHILOSOPHY OF FÂRÂBÎ

The projects of the virtuous city suggested by Fârâbî presents a picture of ideal city that cannot be exhausted or worn out. The formation of a virtual city is possible only by the existence of virtuous rulers. Building Fârâbî's virtual city seems to be suitable to our age rather than to the age when he lived.

Key Words: Fârâbî, politic science, virtual city, virtual administration, ruler of wisdom.